

INSTITUTIONEN FÖR
LITTERATUR, IDÉHISTORIA
OCH RELIGION

Medeltida triumfkrucifix i Bohuslän
En analys av nio triumfkrucifix och deras
utveckling och symbolspråk

Medieval triumph crosses in Bohuslän
An analysis of nine triumphal crosses and their
development and symbolic language

Diana Olausson Öberg

Termin: VT 2016.

Kurs: RKT145 Examensarbete för
Kandidatexamen, Teologi, 15 hp.

Nivå: Grundnivå.

Handledare: Martin Berntson.

Abstract

The objective of this study is to investigate the old Christian symbol of triumphal crosses, during the Middle Ages in Western Europe, Scandinavia and Bohuslän, Sweden.

This study is about medieval triumphal crosses from the 12th century until the 16th century in Bohuslän. How did triumphal crosses develop and evolve during this time? What message were these artists and the Church attempting to convey? How were these symbols altered to change this message? The inductive method is used throughout this study, complemented by visits and investigations of all nine medieval triumphal crosses in Bohuslän. The theoretical perspective is used with the new method, material turn, to help study the symbolism of triumphal crosses in their context and in the sanctuary.

The study shows that triumphal crosses change according to their context and time. From the middle of the 15th century the Church no longer had complete control over the message these symbols would convey; the triumphal crosses became more an art from a sculptor.

Key words: Triumfkrucifix, triumphal crosses, roods, medieval, material turn, symbolism, Christian religion, Bohuslän, Sverige.

Innehåll

1. Inledning.....	3
1.1. Syfte och bakgrund.....	3
1.2. Frågeställning	4
1.3. Avgränsning.....	4
1.4. Metod	5
1.5. Teori	7
1.6. Tidigare forskning.....	8
1.7. Material och källor.....	10
2. Viktiga definitioner	12
2.1. Triumfbåge, triumfkrucifix och trabes.....	12
2.2. Medeltida arkitekturstilar – historisk utveckling	12
3. Historisk utveckling av medeltida triumfkrucifix under århundraden och deras symbolspråk i kyrkorummet.....	14
3.1. 800-talet till 1000-talet.....	14
3.2. 1100-talet	15
3.3. 1200-talet.....	15
3.4. 1300-talet.....	16
3.5. 1400-talet.....	16
3.6. 1500-talet.....	17
3.7. Kyrkans symbolspråk	17
3.8. Symbolspråk med triumfkrucifix	20
3.9. Symbolspråk med material turn.....	22
4. Bohusläns medeltida triumfkrucifix	23
4.1. 1200-tals triumfkrucifix i Mariakyrkan, Torsby kyrka och Svenneby g:a kyrka.....	23
4.2. 1300-tals triumfkrucifix i Romelanda kyrka.....	26
4.3. 1400-tals triumfkrucifix i Torslanda kyrka och i Marstrands kyrka	27
4.4. 1500-tals triumfkrucifix i Hålda kyrka, Spekeröds kyrka och Foss kyrka.....	28
5. Diskussion	32
6. Slutsats.....	35
7. Käll- och litteraturförteckning	36
Bilaga 1. Sammanställning kyrkor och triumfkrucifix i Bohuslän.....	38
Bilaga 2. Triumfkrucifix i bohuslänska kyrkor	40

1. Inledning

1.1. Syfte och bakgrund

Ett av de äldsta inventarierna som vi kan se i kyrkorna idag är de medeltida triumfkrucifixen. Från 1100-talet till slutet av 1500-talet var det många triumfkrucifix av trä som sattes upp i våra kyrkor inom väst- och östkyrkan i kyrkans triumfbåge. Dessa stora krucifix genomgick en utveckling under århundradenas lopp och speglade synen på Jesus inom kristendomen i sin kontext i de olika kulturella tidsåldrarna. Under tidsperioden har kyrkor rivits ner, byggts om eller förändrats med sin tid. Det innebär att triumfkrucifixen troligen tagits bort, flyttats från gränsen mellan kor och långhus eller förändrats på något sätt. Det fanns ett syfte och en symbolik med triumfkrucifixen. Denna symbolik finns till viss del kvar ännu idag i våra kyrkorum med uppsatta triumfkrucifix.

I Sverige finns det forskning som är gjord om de skånska triumfkrucifixen av bl.a. Adolf Andersberg (1915) och om de uppländska triumfkrucifixen av Aron Andersson (1958).¹ Det finns också europeisk forskning om de medeltida krucifixens symboliska betydelse utifrån teologi och liturgi. Om de bohuslänska triumfkrucifixen finns idag forskning utifrån Riksantikvarieämbetets projekt ur ett religionsvetenskapligt perspektiv. Däremot är de bohuslänska triumfkrucifixens utveckling och deras symbolspråk i kyrkorummen utforskat av vetenskapen.

Syftet med denna studie är att med utgångspunkt av triumfkrucifixens skiftande teologiska innebörd genom historien analysera de bohuslänska triumfkrucifixens utveckling och symbolik ur ett sändarperspektiv. Genom forskningen hoppas jag också kunna bidra till ökad kunskap och intresse för området triumfkrucifix oavsett kyrkornas placering och betraktarens akademiska område. Flera discipliner berörs som bl.a. religionsvetenskap, konstvetenskap, byggnadskonst, teologi och antropologi.

¹ Adolf Andersberg, *Studier öfver skånska triumfkrucifix* (Lund: Lindstedts universitetsbokhandel, 1915); Aron Andersson., *Kristusbilden i Danderyd och de uppländska triumfkrucifixen* (Stockholm: Kungliga Vitterhets historie och antikvitetsakademien, 1958).

1.2. Frågeställning

Då det idag saknas en gemensam sammanställning och beskrivning om de bohuslänska triumfkrucifixen är frågorna många som kan ställas. I denna studie kommer jag att fokusera på några fåtal viktiga frågeställningar som kan besvaras för att ge ytterligare ny kunskap som bygger på den kunskap som redan finns kring triumfkrucifixen.

Huvudfrågan är: Hur har den övergripande utvecklingen skett och förändrats för de bohuslänska triumfkrucifixen under århundradena mellan 1100-talet till 1500-talet? Delfrågorna är: På vilket sätt har eventuella förändringar kring triumfkrucifixen symboliskt haft konsekvenser och påverkan på sändarperspektivet under tidsperioden och fram till idag? Kan vi symboliskt tolka triumfkrucifixen idag eller blir det enbart en anakronistisk tolkning?

1.3. Avgränsning

Analys görs av de fysiska triumfkrucifix som härrör från medeltiden d.v.s. från 1100-talet till 1500-talet. Utvecklingsperioden omfattar tiden från medeltid fram till idag på 2000-talet. De kyrkor som inventeras och analyseras är de medeltida kyrkor i Bohuslän som har kvar sina triumfkrucifix. Efter inventering och analys av 14 kyrkor, visar det sig att det är nio kyrkor som ingår i undersökningen. Från södra till norra Bohuslän är det: Mariakyrkan (Öckerö g:a kyrka), Torslanda kyrka, Torsby kyrka, Marstrands kyrka, Hålda kyrka, Romelanda kyrka, Spekeröds kyrka, Foss kyrka, och Svenninge g:a kyrka.

Inventeringen är gjord utifrån ett flertal olika källor: *Kyrkor i Göteborgs Stift* (2009), *Våra kyrkor* (1990), *Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium* (1940-74) och från "Riksantikvarieämbetes bebyggelseregister BeBR".²

Lycke kyrka visade sig ha ett triumfkrucifix från 1600-talet och Solberga kyrka i Bohuslän visade sig ha ett triumfkrucifix från 1700-talet efter analys av ovanstående källor, varför

² Maria Mellgren, *Kyrkor i Göteborgs stift. Rapport över kyrkobyggnadsinventering och karaktärisering 2001-2007 (Göteborgs Skrifs skriftserie 2009:1)*; Svenska kyrkan et al. (utg), *Våra kyrkor* (Västervik: Klarkullens Förlag AB, 1990); Riksantikvarieämbetet et al, *Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium*, "Västra Hisingens härad, volym 57 (1944)", "Inlands Nordre härad södra delen, volym 95 (1962)", "Bohuslän: Inlands Södra härad sydvästra delen, volym 104 (1965)", "Ytterby, Karleby, Romelanda, volym 112 (1967)", "Kyrkorna i Marstrand, volym 154 (1974)"; "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)", sökningar februari till maj 2016, <http://www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret/>.

dessa triumfkrucifix utgick ur studien då de inte är medeltida. Likaså framkom ytterligare tre kyrkor som hade tänkbara triumfkrucifix: Bärfendals kyrka som efter analys visade sig ha ett processionskrucifix från 1200-talet, Kville kyrkas krucifix visade sig vara ett altarkrucifix och Näsing kyrkas krucifix visade sig vara en snidad träskulptur från 1500-talet. Utifrån begreppen sändar- och mottagarperspektiv kommer sändarperspektivets att fokuseras i analysen.

1.4. Metod

I uppsatsen har jag valt att använda induktiv metod med empirisk kunskapssyn för iakttagelser om omvärlden. Hypotesen är att denna omvärld kan "ses" i källorna och att en komparativ metod kan användas för att jämföra dem.³ De empiriska källorna är de fysiska triumfkrucifixen i de olika kyrkorna som studerats på plats i sin kontext. Då det idag inte finns en gemensam sammanställning om de bohuslänska triumfkrucifixen så har ett flertal olika litteraturkällor har varit viktiga för underlaget för denna undersökning liksom fysiska fältstudier med fotografering på plats.

Tillvägagångssätt och metod i utförandet har varit en kombination av inventering, genomgång och analys av kyrkoantikvarie- och inventariearbetena av de bohuslänska kyrkorna i Riksantikvarieämbetets Bebyggelseregister BeBR. Analys har också gjorts av kyrkorna beskrivna i serien *Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium* och sökningar om de medeltida kyrkorna i Bohuslän på webben och från Digitalt museum.⁴ Resultat har också erhållits från information som sökts fram från Svenska kyrkans hemsidor på webben. Till ovanstående har fältarbete gjorts genom studiebesök i de åtta av de nio kyrkorna som har triumfkrucifix och fotografering har gjort av krucifix och dess placering i kyrkorummet. Detta material tillsammans gav information att det troligen skulle finnas 14 kyrkor med triumfkrucifix (se bilaga 1). Efter analys av källmaterialet utifrån de olika källorna och egna besök kunde resultatet visa sig: Det finns nio medeltida triumfkrucifix som hänger uppe i de bohuslänska kyrkornas kyrkorum. Nedan beskrivs metoden mer utförligt i fyra steg som sedan kopplas till analyskapitlen i kapitel 3 och 4.

³ Anders Florén, Hans Ågren, *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt* (Lund: Studentlitteratur, 2006), 48.

⁴ Bohusläns museum, "DigitaltMuseum" sökningar mars till maj 2016, <http://digitaltmuseum.se/>.

1) Riksantikvarieämbetet:⁵ För att hitta och identifiera triumfkrucifixen gjordes sökningar i Bebyggelseregistret BeBR och databassökningar i "Samla". BeBR är ett nationellt informationssystem med information om det svenska kulturarvet. Här finns uppgifter från inventeringar, dokumentationer, arkiv och litteratur. Informationen är framtagen och registrerad av regionala museer, Svenska Kyrkan, länsstyrelser, kommuner, universitet och högskolor i samverkan med Riksantikvarieämbetet. I databaserna som nås via "Samla" når man informationssamlingar och publikationer från Riksantikvarieämbetets publikationer *Fornvännen*, Digitaliserade publikationer och Arkeologirapporter. Sökorden som användes var "triumfkrucifix", "krucifix", "Bohuslän" och "namnet på kyrkan". Resultatet av sökningarna var tillgång till bebyggelserapporter och kyrkoantikvarierapporter. Efter analys av dem kunde jag få information om kyrkorna och triumfkrucifixen.

2) Konstvetenskapliga avhandlingar om triumfkrucifix och dess utveckling och karaktäristika:

I denna kategori ingår källor från tidigare konstvetenskapliga forskningsarbeten om medeltida triumfkrucifix från i Europa och Sverige. Dessa källor har analyserats för att möjliggöra beskrivning och analys av utvecklingen och karaktäristika för de medeltida triumfkrucifixen i Bohuslän. Det var viktigt för mig att utgå från tidigare forskning i samband med undersökning av de fysiska triumfkrucifixen i kyrkorna. Viktiga källor här är en akademisk avhandling Adolf Anderbergs *Studier öfver Skånska triumfkrucifix* (1915) och forskningsarbetet av Aron Anderssons *Kristusbilden i Danderyd och de äldsta Uppländska triumfkrucifixen* (1958). Informations har också hämtats ur de små informationskrifterna som erhållits i vissa av kyrkorna från Torslanda kyrka, Foss kyrka, Spekeröds kyrka, Marstrands kyrka och Torsby kyrka.⁶

3) Liturgiskt symbolspråk och kyrkorummet:

Inventering och analys har också gjorts av litteratur som analyserar symbolspråket i kyrkorummet och symbolspråket med triumfkrucifixet. Detta har varit viktigt för att kunna tolka triumfkrucifixen ur ett sändarperspektiv i kyrkorummet på plats i kyrkan. I denna kategori har tolkningar och betraktelser från Carl Henrik Martlings böcker *Tjänst i heligt rum* (1975) och *Talande*

⁵ "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistrer"; "Riksantikvarieämbetet, Samla." sökningar mars till maj 2016, <http://samla.raa.se/>.

⁶ Adolf Anderberg, *Studier öfver skånska triumfkrucifix* (Lund: Lindstedts universitetsbokhandel, 1915); Aron Andersson, *Kristusbilden i Danderyd och de uppländska triumfkrucifixen* (Stockholm: Kungliga Vitterhets historie och antikvitetsakademien, 1958); Svenska kyrkans beskrivningar av Torslanda kyrka, Foss kyrka, Spekeröds kyrka, Marstrands kyrka och Torsby kyrka, odaterat material.

tystnad: om kyrkans symbolspråk (2004) och Maria Mellgrens *Kyrkor i Göteborgs Stift - rapport över kyrkobyggnadsinventering och karaktärisering* studerats.⁷ Viktigt för analys i tolkningen av triumfkrucifixen har också varit forskningspublikation *The grief of God, images of the suffering Jesus in late medieval England* (1997) av Ellen Ross.⁸

4) Fältstudier av medeltida triumfkrucifix: För att se triumfkrucifixen i verkligheten har fältstudier gjorts i samband med studiebesök på plats för analys, fotografering och egen betraktelse av kyrkorummet för de triumfkrucifix som är identifierade enligt ovan. Mycket planering har gjorts för att få möjlighet att komma in i kyrkorummet. Då kyrkorna är stängda på dag- och kvällstid har jag letat upp (på Svenska kyrkans hemsidor per kyrka) vilka gudstjänsttider och öppettider kyrkorna haft. Jag har varit på plats ca. 1,5 timme för gudstjänsten för att få tillgång till ett tomt kyrkorum. Oftast har kyrkan varit öppnad av kyrkvaktmästaren då. I två fall fick jag be om ett speciellt öppnande för enbart fotograferingens skull för Hålda kyrka och Spekeröds kyrka. Då många pastorat samkör många kyrkor är det sällan gudstjänst i alla kyrkor på landsorten varför tillgängligheten till kyrkorna varit låg. Vid de flesta av tillfällena stannade jag kvar och medverkade i gudstjänsten och andakten. Vid några tillfällen hade jag också familjemedlemmar med mig och min yngsta dotter Amanda Öberg tog då flera av fotografierna (se bilaga 2).

I bilaga 1 ses en sammanställning över de inventerade och analyserade triumfkrucifixen och i bilaga 2 visas fotografier av triumfkrucifixen. Ovanstående fyra metodgångar har varit viktiga ihop med nedanstående teori material turn så att frågeställningarna kunde besvaras.

1.5. Teori

Tidigare har jag beskrivet att studien om triumfkrucifixen behöver ta in perspektiv från fler olika discipliner för att kunna besvara frågeställningarna. Material turn är ett begrepp som började dyka upp i slutet av 1990- talet och början av 2000-talet inom forskningen. Detta område är fortfarande under utveckling och möjliggör ett gemensamt perspektiv för olika vetenskapliga discipliner som t.ex. antropologi, konstvetenskap, religionshistoria och teologi i syfte att fokusera och centrera kring studier av religion. Min bedömning är att material

⁷ Carl Henrik Martling, *Talande tystnad, om kyrkans symbolspråk* (Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2004); Carl Henrik Martling, *Tjänst i heligt rum* (Stockholm: Martling & Verbums bokförlag, 1975); Mellgren, *Kyrkor i Göteborg Stift*.

⁸ Ellen Ross, *The grief of God, images of the suffering Jesus in late medieval England* (Oxford och New York: Oxford University Press, 1997).

turn är mycket lämpligt att använda som ingång och teori för att studera triumfkrucifixens utveckling och symbolspråk eftersom flera olika discipliner ingår i detta forskningsarbete.

Sonia Hazard, fil. dr. vid Duke University i North Carolina, U.S.A. har i sin studie "The material turn in the study of religion" (2013) beskrivit tre metoder och teorier inom området material turn utifrån kulturell religionsforskning.⁹ De tre perspektiven kan här ses som olika infallsvinklar: 1) Materiella ting och praktiker kan vara symboler för olika idéer och betydelser och dessa kan ge en "vidare" förståelse för det som inte syns t.ex. underliggande idéer, beteenden, värdegrund och motivationsfaktorer. Min bedömning är att detta perspektiv kan användas för triumfkrucifixens symbolik utifrån ett sändar- och mottagarperspektiv. 2) Materiella discipliner kan ses som ett perspektiv till historisk kontext med underliggande betydelse som t.ex. att fasta eller att spåka sig. Triumfkrucifixens historiska utveckling under århundradena kan tolkas utifrån detta begrepp. 3) Fenomenologi som perspektiv innebär studiet av den upplevelse av sensation som människan kan uppleva med sina sinnen och "kroppsliga processer" t.ex. pilgrimsresor, knäböjande vid bön, drömmar och visioner.¹⁰ Min tolkning är att koppling kan göras till triumfkrucifixen och mottagarperspektivet.

Sändarperspektivet innebär i studien det perspektiv som kan uttryckas från kyrkan, konstnären och skulptören av triumfkrucifixet och vad de ville förmedla. Mottagarperspektivet innebär perspektivet hos den som betraktar triumfkrucifixet i kyrkorummet.

1.6. Tidigare forskning

Det finns akademisk forskning som är gjord om triumfkrucifixens utveckling i Europa och i Sverige om Skåne, Gotland, Östergötland och Uppland i den akademiska avhandlingen av Adolf Andersberg *Studier öfver Skånska triumfkrucifix* (1915) och forskningsarbetet av Aron Anderssons *Kristusbilden i Danderyd och de äldsta Uppländska triumfkrucifixen* (1958).¹¹ Adolf Andersbergs avhandling behandlar förutom Skåne också den västeuropeiska utvecklingen av triumfkrucifixen från 1100-talet till 1600-talet. Hans arbete från tidigt 1900-tal har varit underlag för andra forskare inom området då han setts som en auktoritet inom området i både Sverige och Västeuropa.

⁹ Sonia Hazard, "The material turn in the study of religion, i" *Religion and Society: Advances in research 4* (2013): 58-59, sökning 3 mars 2016, doi:10.3167/arrs.2013.040104.

¹⁰ Hazard, "The material turn", 59-62.

¹¹ Andersberg, *Studier öfver skånska triumfkrucifix*.

Det finns också forskning som är tillgänglig om triumfkrucifix i Sverige och inom Bohuslän och Göteborg i *Sveriges kyrkor, kyrkohistoriskt inventarium*.¹² Publikationerna i *Sveriges kyrkor* är ett resultat av ett stort projekt som Riksantikvarieämbetet ligger bakom och detta arbete har pågått sedan 1940-talet då de första volymerna kom ut. I denna studie har använts volymerna 57, 95, 104, 112 och 154. Arbetet pågår än idag. Alla kyrkor i Bohuslän är idag inte inventerade vilket innebär att Spekeröds kyrka, Foss kyrka och Sveninge g:a kyrka inte finns beskrivna i volymerna ännu. Det finns däremot antikvarieinventeringar som är gjorda för dessa tre kyrkor och som är nåbara via Riksantikvarieämbetet bebyggelseregister BeBR.¹³ Detta forskningsmaterial har varit underlag för dessa kyrkor. Se sammanställning i bilaga 1.

Mycket viktig forskning har också gjorts av Marika Mellgren som tagit fram en rapport kring kyrkor i *Göteborgs Stift, kyrkobyggnadsinventering från 2001-2007* (2009).¹⁴ Det finns också ett antal forskare som genomfört forskning kring enskilda kyrkor i Sverige. De forskningsresultat hänvisar jag inte till här då de är för små och inte berör Bohuslän.

Det finns mycket forskning inom teologin kring medeltida symboliken i Jesus lidande på korset. En viktig bok för förståelsen i min analys av Kristusgestalten på triumfkrucifixet utgår från Ellen Ross vetenskapliga avhandling *The grief of God, images of the suffering Jesus in late medieval England*.¹⁵ Hon beskriver i sin forskning om bilden av den lidande Jesus på korset och lidandets påverkan på människorna under medeltiden utifrån både sändare- och mottagarperspektivet. I forskningsartikeln "On the connection between Medieval Wooden Sculpture and Murals in Scanian Churches" (1996) beskriver Lena Liepe om samverkan mellan medeltida konst och liturgi utifrån triumfkrucifixets placering.¹⁶

Trots forskning inom området så finns det en avsaknad av en sammanställd forskning kring de Bohuslänska triumfkrucifixen som tar hänsyn till flera perspektiv från kristendomens historia, konstvetenskap, teologi och symbolik i religiösa fysiska gestalter och kyrkohistoria. Behovet finns därför att göra denna studie och väva ihop dessa discipliner och presentera ett forskningsmaterial för Bohuslänns triumfkrucifix.

¹² Riksantikvarietet, *Sveriges kyrkor*.

¹³ "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)".

¹⁴ Mellgren, *Kyrkor i Göteborgs stift*.

¹⁵ Ross, *The grief of God*.

¹⁶ Lena Liepe, "On the connection between medieval wooden sculpture", i *Liturgy and the arts in the middle ages, studies in honour av C.Clifford Flanigan* editor Eva Louice Lillie och Nils Holger Petersen (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 1996), 221-249.

1.7. Material och källor

De fysiska källorna i denna uppsats är de medeltida triumfkrucifix som finns uppsatta i de nio bohuslänska kyrkorna. Från södra till norra Bohuslän är det triumfkrucifixen i: Mariakyrkan (Öckerö g:a kyrka), Torslanda kyrka, Torsby kyrka, Marstrands kyrka, Håлта kyrka, Romelanda kyrka, Spekeröds kyrka, Foss kyrka, och Svenninge g:a kyrka. En övergripande sammanställning om kyrkorna, årtal och information om förändringar i kyrkorummet kopplat till triumfkrucifixen finns i bilaga 1. Bilder på triumfkrucifix och kyrkorummet finns i bilaga 2.

I föregående kapitel 1.6 redovisade jag tidigare forskning om triumfkrucifixen. Forskningsresultat beskrivna i litteraturen ingår också som viktiga litteraturkällor i denna studie varför de tas upp även i detta kapitel. Litteraturkällor är publikationerna från Riksantikvarieämbetet i serien *Sveriges kyrkor: konsthistoriskt inventarium*. De volymer som är aktuella för denna studie är de som berör bohuslänska kyrkor och finns i volymen 57 (1944), volymen 95 (1962), volymen 104 (1965) volymen 112 som också innehåller rättelser till volym 57 (1967) och volymen 154 (1974). Litteraturkällan av Maria Mellgren *Kyrkor i Göteborgs Stift - rapport över kyrkobyggnadsinventering och karaktärisering* (2009) innehåller en kyrkobyggnadsinventering av alla kyrkor i Göteborgs Stift och är viktig för studien. Publikationen *Våra kyrkor* (2009) är en faktasammanställning av alla kyrkor i Sverige uppdelat per stift och utgiven av Svenska kyrkan et al. Här finns alla kyrkor i Sverige fram till år 1990 upptagna. Denna publikation är också en viktig litteraturkälla.¹⁷

De akademiska forskningsresultaten och avhandlingar som gjorts inom området för Skåne, Östergötland, Danderyd och Uppland är viktiga källor för min studie. Dessa källor har beskrivits noggrant i föregående kapitel 1.6 om tidigare forskning. De källorna är en akademisk avhandling av Adolf Anderberg *Studier öfver Skånska triumfkrucifix* (1915) och forskningsarbetet av Aron Anderssons *Kristusbilden i Danderyd och de äldsta Uppländska triumfkrucifixen* (1958).

Forskningsavhandlingen av Ellen Ross *The Grief of God, images of the suffering Jesus in late medieval England* (1997) är en viktig källa för förståelsen och tolkningen av symboliken om den lidande Jesus på korset.¹⁸

¹⁷ Riksantikvarieämbetet, *Sveriges Kyrkor*; Mellgren, *Kyrkor i Göteborgs stift*; Svenska kyrkan, *Våra kyrkor*.

¹⁸ Ross, *The grief of God*.

Litteraturkällor som redovisar betraktelse över symbolspråket i kyrkorummets idag i nutid är också källor. Här är de litteraturkällorna från i huvudsak Carl Henrik Martlings böcker *Tjänst i heligt rum* (1975) och *Talande tystnad: om kyrkans symbolspråk* (2004), Maria Mellgrens *Kyrkor i Göteborgs Stift - rapport över kyrkobyggnadsinventering och karaktärisering* och Sonia Hazards studie av "The material turn in the study of religion" (2013) varit viktig för teoretiskt perspektiv för tolkning av kyrkorummet med triumfkrucifix.¹⁹

I nästa kapitel beskrivs några viktiga definitioner kring begrepp och arkitekturstilar för att underlätta läsningen om triumfkrucifixens utveckling.

¹⁹ Martling, *Talande tystnad*; Martling, *Tjänst i heligt rum*; Hazard, "The material turn".

2. Viktiga definitioner

För att underlätta läsningen kommer nedan några definitioner som kan göra läsandet lättare för den som inte är bekant med de olika uttrycken som finns inom byggnadsvetenskap, arkitektur och konstvetenskap. Det är definitioner av orden triumfbåge, triumfkrucifix och trabes. Därefter följer också en kort definition och beskrivning av de olika medeltida arkitekturstilarna.

2.1. Triumfbåge, triumfkrucifix och trabes

Triumfbågen är bågen mellan kor och långhus. Den utgjorde en gräns mellan utrymmet mellan församlingens kyrkorum och koret med högaltaret där prästen var. I denna triumfbåge var krucifixet placerat på en träbjälke i korbågen. Detta krucifix, triumfkrucifixet, fick troligen sitt namn genom sin placering på denna bjälke i korbågen mellan kor och långhus. Bjälken som triumfkrucifixet stod på kallades trabes. I denna skiljelinje fanns också ofta ett korsrank som skiljde utrymmena åt.²⁰

2.2. Medeltida arkitekturstilar – historisk utveckling

Karolingisk arkitektur hade en höjdpunkt i Europa under Karl den stores tid (Frankernas kung från 768 v.t. och kejsare 800-814 v.t.) och denna stil levde kvar in på 900-talet. Stilen som är uppkallad efter kejsaren fick inspiration från den romerska storhetstiden och kulturen och använde sig mycket av bågar och kan ses som en övergångsform för kyrkan. Krucifix i metall från den tiden visar ofta den segrande konungen.²¹

Romansk konst är den arkitekturstil som dominerade i Västeuropa från slutet av 800-talet till början av 1200-talet, i Sverige något senare. I den romanska stilen är kristendomen den drivande faktorn då all konst speciellt skulptur och måleri var strikt förutbestämt i sitt innehåll och styrt av de religiösa kraven.

²⁰ John Granlund, editor, *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid: från vikingatid till reformationstid* (Malmö: Allhems förlag, 1974), 643-644.

²¹ John Julius Norwich, J.N., editor, *Byggnadskonst. Världens arkitektur genom tider* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1976), 92-93.

Specifikt för denna arkitekturstil var den korsformade planen, kvadraten och det myckna experimenterande med arkitektur och att kristendomen inspirerade all symbolik.²²

Den gotiska arkitekturen dominerade i länderna norr om Alperna från mitten av 1100- talet till 1400-talets början. Konsten hade ett pedagogiskt syfte då det var få människor som kunde skriva och läsa. Nu ville man bygga på höjden och spetsvalven blir viktiga och glasmålningarna blir oftast folkliga. Naturen började uppskattas för första gången i den kristna konsten och man blev noggranna med att konsten avbildades naturligt och oftast med ett fromhetsideal likt Franciscus av Assisi.²³

Den klassiska arkitekturens renässansstil anses ha börjat i Florens strax före 1420-talet och hållit på till slutet av 1500-talet. Symboliskt är det kupolen som utmärker sig. Den romerska konsten hade ”återupptäckts” och man ville återge det man ansåg vara romersk kultur. Det var också en typisk personkult som utvecklades. På 1500-talet försökte man att balansera mellan en utveckling av alla möjliga stilar och en harmonisk klassisk stil som innebar symmetri och teknik t.ex. för lemmar och ben. Det var viktigt att hålla sig till matematiska proportioner, symmetri och geometri.²⁴

Detta kapitel har haft som syfte att underlätta kommande läsning genom att definiera termer och arkitekturstilar som använts i studien. I nästa kapitel 3 analyseras den medeltida utvecklingen av triumfkrucifixen och det symbolspråk som fanns och också idag finns i kyrkorummet med triumfkrucifixen. Därefter följer kapitel 4 med analys och studie av de nio triumfkrucifixen som finns bevarade i de medeltida bohuslänska kyrkorna med teoretisk utgångspunkt av perspektivet material turn. I kapitel 5 gör jag en diskussion och egen reflektion utifrån resultat och analyserna och i kapitel 6 redovisas slutsatsen.

²² Norwich, *Byggnadskonst*, 94-95.

²³ Norwich, *Byggnadskonst*, 114-115.

²⁴ Norwich, *Byggnadskonst*, 156-157.

3. Historisk utveckling av medeltida triumfkrucifix under århundraden och deras symbolspråk i kyrkorummet

Detta kapitel avsnitten 3.1. till 3.6. inleds med en analys av utvecklingen av triumfkrucifixen från 800-talet till 1500-talet. I avsnittet 3.7. analyseras kyrkans symbolspråk och i avsnittet 3.8. analyseras symbolspråket med triumfkrucifixen från medeltiden till idag. I avsnittet 3.9. görs en kort beskrivning med symbolspråket utifrån material turn som bildar en naturlig övergång till kapitel 4 om analysen om de bohuslänska triumfkrucifixen.

En viktig vetenskaplig undersökning om triumfkrucifixen är gjord av Adolf Anderberg och presenterad i hans akademiska avhandling *Studier öfver Skånska triumfkrucifix* år 1915. Enligt Anderberg är triumfkrucifix en av de minst omskrivna och publicerade heliga bilder från medeltiden i det omfattande kyrkomaterial som finns beskrivet.²⁵ Här nedan ges en beskrivning av de karaktäristika för triumfkrucifix mellan de olika århundradena och kyrkans symbolspråk i kyrkorum och med sändarperspektivet kring triumfkrucifixen. Det är viktigt att komma ihåg att utvecklingen skedde i olika takt i olika länder inom Europa och att stilarna kunde överlappa varandra.

3.1. 800-talet till 1000-talet

Det är från 800-talet som vi första gången hör talas om triumfkrucifix i västerländska kyrkor. Leo III (påve 795-816) skall enligt berättelsen ha skänkt ett kors av silver till Peterskyrkan som sattes i triumfbågen. Anderberg menar att före 1000-talet finns inga kända triumfkrucifix i trä bevarade och de som fanns var enbart tillverkade av metall.²⁶ De triumfkrucifix som vi känner till från denna tid visar ett ideal som den ”unge frie hjälten” som står på korset av egen fria vilja, ett ideal från karolingiska konstens krucifixideal. Huvudet är obetäckt och utan skägg. Oftast bär gestalten ett kort höftkläde och har huvudet i en svag böjning som lutar åt högra axeln. Det finns inga spår av lidande eller kroppslig trötthet.²⁷

²⁵ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 4.

²⁶ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 7.

²⁷ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 7.

3.2. 1100-talet

Från 1100-talet till början på 1200-talet finns det träkrucifix bevarade och dessa kan ses i museerna i München och Nürnberg. Vid denna tid inträder den strama romanska stilen med skolastiska drag. Kristusbilden på korset är inte lidande utan framställs som en stor och mäktig konung som är upphöjd och har övervunnit döden. Korset kan mer ses som en tron att härska ifrån. Oftast kan man se Kristusbilden framställd som levande och svävande framför korset med ett långt höftkläde och med ett utseende som en äldre man som ofta bär skägg och har håret uppdelat på vardera axeln.²⁸ Det finns också ett par beskrivna triumfkrucifix från Sverige från denna tid bl.a. ett i Danderyds kyrka, norr om Stockholm från mitten/slutet 1100-talet. Det är troligtvis tillverkat av en mästare i England. Påverkan finns också från klosteranläggningarna i främst Frankrike som sprider sig upp genom Europa.

I slutet av 1100-talet ser man en brytningstid då Kristusgestalten ofta är en äldre man med skägg och oftast utan hår. Kristusgestalten visas död med slutna ögon och är fastspikad med fyra spikar (en spik i varje fot). Benen är inte korslagda utan parallella utmed korset. Kristusfiguren har oftast ett lugnt ansikte utan smärta.²⁹ Några få välbevarade triumfkrucifix finns från slutet av 1100-talet till början av 1200-talet på Gotland. Dessa anses vara de mest bevarade i Nordvästeuropa från denna tid och tidstypiska när brytningstiden inträder i Norden. Triumfkrucifixet i Hemse kyrka på Gotland visar en Kristusgestalt med krona och håret fördelat på båda sidor och ögonen som är svagt öppna. Benen ligger parallellt med korsstammen och är inte korslagda. Fyra spikar ses och gestalten har något rundad mage. Ländklädets längd är jämnt runtom och slutar vid mitten av båda knäskålarna.³⁰

3.3. 1200-talet

Under 1200-talet sker en brytningstid mellan äldre och nyare konstformer i samband med förändringar i västvärlden. Franciscus av Assisi (död 1226) hade spridit ett nytt Kristusideal som innebar kärlek till den lidande Kristus. I slutet av 1100-talet hade också korstågen tagit fart och vid denna tid började Karl den Stores ”världsrike” att vackla p.g.a. strider med kyrkan. I denna kontext med brytningstid med det gamla och med ett nytt Kristusideal som

²⁸ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 8-9.

²⁹ Andersson, *Kristusbilden i Danderyd*, 2, 26, 29.

³⁰ Peter Tångeberg, ”Måleri på romansk träskulptur” i *Den ljusa medeltiden. Studier tillägnande Aron Andersson*. editor Hans-Åke Nordström et. al. (Stockholm: Statens historiska Museum, 1984), 301-311, 350.

växte fram blev det Kristus lidande som blev betydelsefullt att avbilda på krucifixen. På dessa kors avbildas ofta en frontal korsfästelsescen utan spikar och utan sidosår och blod. Ofta är den högra foten lagd parallellt över den vänstra.³¹

Enligt Riksantikvarieämbetet är det från 1200-talet som de första bohuslänska triumfkrucifixen dateras.³² I slutet av 1200-talet kan man se både tre och fyra spikar i gestalten. Kungakronan sitter oftast kvar på huvudet men ibland har den utbytt mot en törnekrona och huvudet lutar åt höger. Ett kännetecken är också att klädedräkten är anordnad så att ena knäskålen är synlig. Kännetecken enligt Anderberg för slutet av denna tid är också att ett nytt sår avbildas d.v.s. sidosåret som oftast finns på höger sida.³³

3.4. 1300-talet

Under 1300-talet sker en övergång till gotiken och triumfkrucifixen avbildas alltmer realistiskt och ett stort lidande skildras. Nu hänger kroppen ordentligt ner på korset och armarna kan ses böjda i en båge av tyngden och huvudet lutar ännu mer åt höger ner mot bröstet. Kroppen lider och benen drar oftast upp sig som i en kramp och ansiktet ser mycket lidande och smärtofyllt ut. Såren från spikarna har sårkanter och man kan se spända senor. Blodet har målats rinnande från såren.³⁴

3.5. 1400-talet

Under 1400-talet fortsätter uttrycket av en kristusgestalt som lider på korset. Det som är utmärkande är att kroppen börjar räta ut sig trots lidanden och den naturalistiska formgivningen av en smärtfylld kropp. Enligt Anderberg följer kroppen nu oftast korsstammen och till viss del rätas armarnas båglinje ut och kramperna blir mindre tydliga. Ansiktets smärta som tidigare sågs börjar mer under slutet av århundradet att slätas ut i en rofylld scen. Kroppen är mager, revben syns och midjan mycket markerad. Under senare delen av 1400-talet blir det vanligare med en lugn frontal kroppshållning och ett behärskat ansikte trots en kropp i smärtställning.³⁵

³¹ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 9-10.

³² "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret (BeBR)" för Öckerö g:a kyrka, Mariakyrkan och Svenneby g:a kyrka, i Bohuslän", sökning 15 april, 2016, <http://www.raa.se>.

³³ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 10-11, 96.

³⁴ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 11.

³⁵ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 13, 60.

3.6. 1500-talet

Under 1500-talet fortsätter 1400-talets triumfkrucifix att utvecklas men nu med renässansens påverkan. Det innebär att konstnären nu är skaparen och innebörden av dessa triumfkrucifix blir så småningom en annan än tidigare påminnelse om lidandet och dess upplevelse av passionshistorien. Enligt Anderberg blir nu Kristus på korset ett konstnärsmotiv för konstnären att utveckla och skapa med för konstens egen skull.³⁶ Samtidigt i Bohuslän, som på denna tid tillhörde Norge, kom reformationen med nya tankar och nya idéer som också påverkade triumfkrucifixens utseende. Enligt beskrivning i Torsby kyrka i Bohuslän i kyrkoherde/pastorstavlan "Series Pastoratus" var det år 1536 som reformationen "räknades" ifrån. Norge lydde under denna tid det danska riket som räknade reformationen från 1536.³⁷

3.7. Kyrkans symbolspråk

Ordet symbol kommer från grekiskans *sýmbolon*, som betyder "det sammanförda" och kommer av *symbállein*, som betyder "föra kasta samman". Symbolens funktion blir att uttrycka något som inte är uppenbart från början, ett uttalat budskap i det tysta språket i kyrkorummet. Symbolen blir till ett verktyg och instrument för att förmedla en kunskap när orden inte räcker till. Det andliga symbolspråket har varit ett viktigt verktyg för kyrkan utifrån ett sändarperspektiv i dennas försök att förmedla en verklighet och mystik som kan vara svår att och förklara.³⁸

För kyrkan sågs symbolspråket tidigt som ett språk för kyrkans budskap eftersom "mysteriet måste finna andra vägar till människans hjärta än orden".³⁹ Martling menar att liturgins symbolspråk inom kyrkan utvecklade sig olika mellan den östliga kyrkan och västerlandets kyrkor samtidigt som det skedde en brytning. I öster ansågs liturgin oföränderlig eftersom läran sågs som oföränderlig däremot i väster så förändrades det liturgiska symbolspråket och fick ett inslag av rationalism. Det innebar att symboliska uttryck för t.ex. kyrkobyggnadens arkitektur, kyrkorummets utformning och symboliska bilder och förändringar i liturgiskt symbolspråk fick olika tolkningar för den som var mottagare. När reformationen genomfördes behölls i den svenska kyrkan det symbolspråk som inte stod i motsatts till den reformatoriska grundsynen varför mycket av det vi ser i kyrkorummen

³⁶ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 13.

³⁷ Torsby kyrka, "Kyrkoherde- och pastorstavla, Series Pastoratus" från åren 1330- idag (2016).

³⁸ Martling, *Talande tystnad*, 11-13.

³⁹ Martling, *Talande tystnad*, 14.

som medeltida symboler finns kvar ännu idag i kyrkorummen.⁴⁰ En sådan viktig symbolfunktion hade triumfkrucifixen och idag är dessa bevarade träkrucifix ett av våra äldsta bevarade kyrkliga ”symbolskatter” tillsammans med de äldsta romanska dopfuntarna i sten från 1200-talet.⁴¹

I de första kyrkorna var det viktigt med symboliken kring de nybyggda kyrkorna och väderstrecken. De flesta kyrkorna hade ju Jerusalem som modell varför de medeltida kyrkorna byggdes i öst-västlig riktning, med koret och altaret åt öster. Väderstrecket öster symboliserade ljuset och Kristi återkomst. Tanken är att Kristus kommer från öster vid sin återkomst och det är från i öster som Kristus gåvor kommer till människorna och människorna möter honom med eget offer från väster. För att komma till öster måste man gå via från västerportalen. Väderstrecket väster ses i västportalen som en Kristussymbol och det är i väster som de ”onda makterna” fastnar och stannar i väggarna p.g.a. att de blivit stoppade vid västerväggen av Kristus eller helgon som kommit från öster.⁴²

Martling skriver om att det fanns en gammal svensk tradition för en flyende man som behövde asyl och frihet och att ”Det räckte med att han grep om järnringen i västportalen, så var man fredad”.⁴³ Det var också så att vägen från västerportalen till det östra altaret hade ett antal stopp på vägen. Det första var vid västporten och det andra var vid kortrappan på gränsen mellan långhus och kor och mellan det Heliga och det Allra Heligaste. I de medeltida kyrkorna markerades denna gräns med triumfkrucifix eller ett halvhögt korskrank. Symboliskt kommer denna placering från att det var ”Kristus som öppnade vägen mot öster då han med sin död fick förlåten att rämna” (Hebr. 10:19).⁴⁴ Det finns också symbolik i väderstrecken söder- norrlinjen som också har den symboliska innebörden av en tidslinje. Sydväggen symboliserar skapelsen, Gamla testamentet- och gamla förbundet och norrväggen symboliserar nya förbundet, Jungfru Maria (symbol för kyrkan), Guds kraft i rörelse, den fullbordade uppenbarelserna och yttersta dagen.⁴⁵

⁴⁰ Martling, *Talande tystnad*, 17.

⁴¹ Svenska kyrkan, *Våra kyrkor*, 15.

⁴² Martling, *Talande tystnad*, 30-3; Svenska kyrkan, *Våra kyrkor*, 14-15.

⁴³ Martling, *Talande tystnad*, 32.

⁴⁴ Martling, *Talande tystnad*, 34; Svenska kyrkan, *Våra kyrkor*, 15.

⁴⁵ Martling, *Talande tystnad*, 34-35, 37.

Under medeltiden var liturgin rik på symbolspråk. Det var ett sätt att förmedla ordet och mystiken, speciellt till dem som inte kunde läsa och skriva. Det bibliska budskapet konkretiserades också för de som inte var läskunniga. Det blev viktigt att visa och kunna använda symbolerna som fanns i bilderna, i figurerna och i själva kyrkorummet.⁴⁶

Det var under 1600-talet som det liturgiska symbolspråket mer och mer trängdes undan. Det var en ny tid nu och det blev mer undervisning och muntlig förkunnelse. Tron blev mer ~~intellektuell och mystiken~~ försvann. Upplysningstiden gjorde sitt intåg och liturgins rika symbolspråk blev mer omodern och oförstådd. Under 1700-talet fortsatte denna tillbakagång p.g.a. pietistiska tankegångar och den nyvunna upplysningstidens idéer. Det var också vid denna tid i slutet av 1700-talet som många kyrkor i Bohuslän byggdes om och triumfbågarna byggdes bort. Nu skulle luft och ljus in i kyrkorummet och kyrkorummet behövde plats för alla besökare. Kyrkorummen blev bredare och väggarna vitkalkades. De små medeltidskyrkorna byggdes ut eller revs (se bilaga 1).

Det var under denna renoveringstid vid slutet av 1700-talet och vid 1800-talets renoveringar som mycket av det som ansågs katolskt plockades bort från kyrkorummet och ställdes undan på vinden eller i andra utrymmen. Enligt stiftsantikvarie Inga Kajsa Christensson så var det många träskulpturer, madonnabilder, krucifix och medeltida symboler som användes till ved och eldades upp. Medeltida dopfuntar i sten blev ofta till vattenkar till djuren utomhus och många medeltida skulpturer försvann för alltid.⁴⁷

Det var inte förrän i slutet av 1800-talet som ett visst nytt liturgiskt intresse uppstod igen, men det var inte förrän efter andra världskriget som intresset tog fart på allvar i Sverige för det liturgiska symbolspråket. Man försökte att återfinna de medeltida föremålen och i samband med nya kyrkorestaureringar under första delen av 1950-talet ta in dem i kyrkorummet igen. Dopfuntar, altaruppsatser, krucifix och madonnaskulpturer togs fram, restaurerades och sattes upp igen.⁴⁸

⁴⁶ Svenska kyrkan, *Våra kyrkor*, 15; Ross, *The grief of God*, 55.

⁴⁷ Stiftsantikvarie i Skara Stift, Inga Kajsa Christensson, mejl till författaren 19 maj 2016.

⁴⁸ Martling, *Talande tystnad*, 18; Svenska kyrkan, *Våra kyrkor*, 16-17; Inga Kajsa Christensson, mejl till författaren 19 maj 2016.

3.8. Symbolspråk med triumfkrucifix

Redan tidigt på 800-talet (med Leo III) blev det viktigt att kyrkan hade ett symbolspråk kring krucifix som var mycket viktigt. Kyrkan smyckades under de kommande århundradena med just triumfkrucifix. Det beskrivs i vissa skriftkällor från 1200-talet och 1300-talet att triumfkrucifixen satt på en tvärbjälke (*trabes major*) eller hängde fritt och då var fastgjorda via triumfbågen i kedjor. Detta triumfkrucifix skymde då vad som hände bakom i koret där det ”heligaste” fanns, d.v.s. högaltaret och där prästen och befann sig. Ofta kan man också idag se att triumfkrucifixen har en ”tapp” under sig och det beror på att den skulle passa in i en urtagning i triumfbjälkens (*trabes*) mitt.⁴⁹ Ofta placerades också ett lekmanaltare under triumfkrucifixet och skulpturer av jungfru Maria respektive Johannes Döparen ställdes på altaret på var sin sida om krucifixet.

Martling beskriver att modellen för hur man byggde kyrkans rum på medeltiden gick tillbaka till Jerusalem och det judiska Templet. Symbolen för Templets yttergård blev kyrkogården och inre förgården motsvarade vapenhuset. Den judiska Heliga platsen i templet motsvarades av kyrkans långhus och skepp och det som var det Allra Heligaste motsvarade i medeltida kyrkorna av kor med altare. I Jerusalem gick man uppför trappor från det Heliga till det Allra Heligaste, varför medeltidskyrkorna byggde koret högre upp än långhuset och byggde ihop dem med en korttrappa. Översteprästen i Jerusalem var endast den person som fick gå in bakom förlåten in i det Allra Heligaste och frambära försoningsoffer från folket. I medeltidskyrkorna symboliserades detta med att koret var enbart för prästen och istället för en förlåt avskildes kor och långhus med ett triumfkrucifix, med Kristus på korset som sågs som den som öppnade upp vägen till försoningen. I nattvarden fick man möta Kristus och symboliskt var vägen då öppen till Kristus.⁵⁰ Lena Liepe beskriver att Kristusgestalten på triumfkrucifixet visuellt var viktig för liturgin på medeltiden vid nattvarden och vid elevationen. Kristus martyrdöd och uppståndelse kunde då gestaltas med triumfkrucifixets närvaro.⁵¹

Utifrån väderstreckens symbolik så var triumfkorset placerat i öster mellan långhus och kor i västlig-östlig riktning och mitt emellan norr- och sydlinjen som representerade tidslinjen. Jungfru Maria var alltid på krucifixets högra sida vilket motsvarade norrsidan,

⁴⁹ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 14.

⁵⁰ Martling, *Talande tystnad*, 26-27.

⁵¹ Liepe, ”On the connection”, 232-233.

(nya förbundet) och på vänster sida fanns Johannes Döparen som motsvarade södersidan (gamla förbundet). Det finns en stor symbolik i hur Kristus framställs på triumfkrucifixet. Han sår på bröstkorgen från lansens finns nästan alltid på Kristus *högra sida* som symboliserar att blod och vatten som i sin tur symboliseras av nattvardsvin och dopets vatten, kan rinna bort mot norr vilket är mot det nya förbundet. Det är också därför som Kristi huvud lutar åt höger (norr) och i dödsögonblicket faller mot högra axeln (mot nya förbundet).⁵² Utifrån det kyrkliga och bibliska symbolspråket är då höger = norr och vänster = söder utifrån framsidan av krucifixet. Kristi huvudlutning åt höger kan också symboliskt ses i kyrkans byggnad i koret. I vissa medeltida kyrkor lutade korpartiet svagt åt söder. Detta var enligt Martling en påminnelse om hur Jesus huvud föll åt sidan vid dödsögonblicket.⁵³

Triumfkrucifixets korsändar var ofta smyckade med treenighetssymbolerna som kom från växtriket bl.a. *treklövern* var symbolisk med de tre gudomspersonerna. *Fyrklövern* såg som lyckobringande men ansågs också som vara magiska. På triumfkrucifixens ändar kan man också ibland se evangelistsymbolerna i blomsymbolerna som: *Matteus*: Bevingad människa, *Markus*: lejon, *Lukas*: oxen, *Johannes*: örnen. *Jungfru Maria* har många symboler och kan ses som bl.a. madonna, olika sorters blommor och som nyckelpiga.⁵⁴ Treflikiga palmettblad på korsarmarna symboliserar livsträdet.⁵⁵ Under medeltiden speciellt under 1200- och 1300-talet var konsten enbart en sak för kyrkan och den speglade det religiösa livet för människorna. Anderberg beskriver att triumfkrucifixens symbolspråk var styrt av kyrkans makt och oftast hade en bestämd stil. Den religiösa påverkan i samband med klosterrörelsernas utbredning var dock stor. Skickliga hantverkare spred sitt kunnande med religiösa strömmar från bl.a. Frankrike, uppåt till Tyskland och England och sedan vidare till Skandinavien och motivet utvecklades.⁵⁶ Under århundradena förändrades kristusgestalten på korset genom manuell påverkan för att symboliskt spegla sin tid och sin kontext. Det visar sig genom att man gick från romansk stil till gotisk stil genom att såga isär kristusfiguren. På vissa håll sågade man av benen strax nedanför knäleden för att få benen att läggas i kors istället för de som tidigare varit sidoställda. Förändringar gjordes också genom att man sågade av figuren mellan huvudet och halsen i syfte att förändra huvudets lutning ner mot

⁵² Martling, *Talande tystnad*, 32, 36.

⁵³ Martling, *Tjänst i heligt rum*, 30-33.

⁵⁴ Martling, *Talande tystnad*, 93, 97-99; Martling, *Tjänst i heligt rum*, 33-39.

⁵⁵ *Sveriges Kyrkor*, Inlands södra härad Romelanda k:a, 383.

⁵⁶ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 49, 52.

högra axeln och på så sätt förstärka det symboliska lidandet.⁵⁷

Från slutet av 1300-talet till 1400-talet växte den nordtyska påverkan på triumfkrucifixens utveckling inom den religiösa konsten vilket man också kan se på skandinaviska altarskåp och mycket konstnärligt välgjorda triumfkrucifix. I slutet av 1400-talet och framåt började en mer individuell utveckling skönjas och man börjar producera många triumfkrucifix. Det blir alltmer en naiv ”bondekonst” och den konstnärliga kvalitén brister stort för många av de triumfkrucifix som görs och man började allt mer förlora känslan av helighet inför motivet.⁵⁸ Utvecklingen av triumfkrucifix i bohuslänska kyrkor liksom i övriga Skandinavien uppvisar ungefär likartad utveckling under hela medeltiden fram till reformationen på 1500-talet.

Kristusgestaltens kroppsliga uttryck av lidande skiftade under århundradena utifrån de ideal som rådde. Enligt Ellen Ross speglade en lidande Kristus under medeltiden en viktig roll för att få människor att väckas till medlidande. Inte ett medlidande enbart för Jesus som offer utan i ett syfte att väckas till tro om den gudomliga nåden och en större medkänsla de som var i nöd. Ross menar att blodet som visas på Kristusgestalten är ett ”starkt botemedel” för att få syndaren att väckas medkänsla och ångra sina synder.⁵⁹ Detta kan ses som ett starkt sändarperspektiv från kyrkan.

3.9. Symbolspråk med material turn

Material turn refererar som tidigare beskrivits i teorikapitlet till de materiella ting och fenomen som står i centrum för religionsstudierna. Genom att i den kommande analysen i nästa kapitel 4 av de fysiska bohuslänska triumfkrucifixen använda mig av material turns olika metoder som symboler, materiella discipliner och fenomenologi så möjliggörs också en symbolisk tolkning av sändarperspektivet vilket ger en ytterligare syn på de fysiska triumfkrucifixen på plats i kyrkorummet.⁶⁰ De nio triumfkrucifixen i de bohuslänska kyrkorna analyseras utifrån nästa kapitel i kronologisk tidsordning med start från 1200-talets krucifix.

⁵⁷ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 20.

⁵⁸ Anderberg, *Skånska triumfkrucifix*, 53.

⁵⁹ Ross, *The grief of God*, 9, 31, 55, 64.

⁶⁰ Hazard, ”The material turn”, 59-62.

4. Bohusläns medeltida triumfkrucifix

Många kyrkor i Sverige byggdes om rejält vid slutet av 1700-talet och då revs också triumfbågarna för att ge plats och utrymme till de nya större ljusare kyrkorna med krav på nya behov att samlas. Omfattande om- och tillbyggnader har skett under 1800-talet och 1900-talet och det har också påverkat placeringen av triumfkrucifixen i kyrkorummet (se bilaga 2). Det finns två ursprungliga triumfbågar kvar i de bohuslänska kyrkorna, en i *Resteröds g:a kyrka* och en i *Bokenäs g:a kyrka*, däremot finns ingen dokumentation om tidigare triumfkrucifix i dessa kyrkor (se bilaga 2, fig.18). De äldsta bevarade triumfkrucifixen som finns i bohuslänska kyrkorna är från 1200-talet.⁶¹

Det finns idag nio medeltida triumfkrucifix som hänger i de bohuslänska kyrkornas kyrkorum. Inga finns idag kvar på sin ursprungliga plats i den ursprungliga triumfbågen då denna inte längre finns kvar i dessa kyrkor. Det finns en symbolik även idag utifrån ett sändarperspektiv utifrån hur de är placerade i kyrkorummen. Nedan görs en sammanfattande analys per århundrade och för respektive kyrkas triumfkrucifix utifrån tidigare analyskapitel. I slutet av varje kyrkas beskrivande analys finns också min analys av symbolisk tolkning utifrån sändarperspektivet idag. Se också en övergripande sammanställning i bilaga 1 och triumfkrucifixens utseende och placering i kyrkorummet i bilaga 2.

4.1. 1200-tals triumfkrucifix i Mariakyrkan, Torsby kyrka och Svenneby g:a kyrka

Mariakyrkans triumfkrucifix, Öckerö från mitten 1200-talet är troligen samtida med den träkyrka som skall ha uppförts av norske kungen Hakon (kröntes 1247, dog 1263). Den är tillverkad i polykromerad ek och är troligen ett norsk-engelskt arbete. En inskription fanns tidigare enligt inventering år 1830, där det står ”Det hafer Peder Nielsson bekostat”. Före år 1931 var korset sönderslaget och fanns i sju bitar. Det lagades och kompletterades och de nya delarna märktes med årtal.⁶² Krucifixet har det karaktäristiska längre ländklädet där höger knäskål är synlig. Huvudet bär törnekrona och lutar starkt ned åt högra axeln. Ansiktet har skägg, håret är delat på sidorna och ögonen är målade slutna. Fötterna är korslagda och den

⁶¹ ”Riksantikvarieämbetet, bebyggelseregister (BeBR)”.

⁶² Gösta Gustafsson, *Historien om Öckerö gamla och nya kyrka*, (Öckerö: Församlingsskriftserie, 2004), 12- 14; Riksantikvarieämbetet, *Sveriges Kyrkor*, Västra Hisingens härad Öckerö k:a, 87-89.

högra foten är lagd över den vänstra foten. Fötterna är genomborrade av en spik och magen är något rundad. Det är mycket rinnande rött blod som är målat på från såren och från sidosåret är en stor del av magen röd p.g.a. färgen. Med tanke på krucifixets ålder så är troligen denna röda målarfärg påmålad i efterhand. Troligen för att förstärka uttrycket av det lidande ideal som var rådande under medeltiden. Det finns också mycket blod under törnekronan. Likaså kan den starka lutningen av huvudet gjorts för att förstärka det ursprungliga triumfkrucifixet symboliska lidande eller gjorts vid den restaurering som gjordes 1931. På bilder från i *Sveriges Kyrkor* 1944 finns krucifixet inte ovanför predikstolen utan hängde då troligen på annan plats eller fanns inte uppsatt. Idag finns triumfkrucifixet placerat på norra väggen ovanför predikstolen vilket visar att krucifixet placering förändrats under tidsperioden efter 1931. Höjd: 100 cm och bredd 70 cm. Likheter finns med Romelanda kyrkas triumfkrucifix. Symboliskt idag kan tolkning av sändarperspektivet (från de som satt upp krucifixet igen) vara en önskan att placeringen av Kristusgestalten visar vägen till framtiden eftersom den sitter på norra väggen och att Kristus stöder evangeliets predikan och inger hopp, då triumfkrucifixet sitter ovanför predikstolen. Kristusgestalten är dock lite skymd från kyrkbänkarna och för de församlingsbor som deltar i gudstjänsten vilket visar att sändarperspektivet är något otydligt och försiktigt i denna kyrka. (Se bilaga 2, fig. 1 och fig. 2).

Torsby kyrkas triumfkrucifix, mellan Marstrand och Kungälv är från mitten/senare delen 1200-talet. Torsby ursprungliga gamla kyrka revs år 1851 och triumfbåge, långhus och kor togs bort och det och en ny kyrka byggdes invid ruinerna. Triumfkrucifixet satt på triumfbågen fram tills rivningen år 1851. Triumfkrucifixet som är skuret i ek är troligen gjort av en mästare som skolats i någon av de engelska skulpturhyttorna och hade ringkors. Detta ringkors finns nu på Göteborgs Historiska Museum och triumfkrucifixet sitter på ett nytt kors på 1800-talet. Krucifixet restaurerades med komplettering av händerna år 1901 och färgen borttogs vid restaurering år 1949, idag finns ingen färg kvar.⁶³

Kristusfiguren huvud lutar mot höger skuldra, ländklädet är långt och rikt veckat och höger knäskål är synlig. Ansiktet lugnt och lidande med slutna ögon och törnekrona. Kroppen är naturlig och realistisk med revben som är framträdande och en markerad midja. Inget synligt

⁶³ *Sveriges Kyrkor*: Inlands södra härad, Torsby k:a, 171-177; "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)"; Kerstin Olofsson, "Torsby kyrka", Torsby:1998.

målat blod eller sårkanter utskurna i träet eller spår av sidosåret. Troligen har det funnits målat blod från såren som togs bort vid restaureringen 1949. Triumfkrucifixet sitter idag på norra väggen, till höger om predikstolen ovanför sakristian. Det är inte klarlagt om triumfkrucifixet sattes upp direkt igen efter att den nya kyrkan byggdes när den gamla revs men där är troligt att det sattes upp snart efteråt eftersom den varit föremål för renovering redan år 1901 och sedan år 1949. En tolkning av sändarperspektivet är att kyrkans ansvariga ville visa på den tradition och kontinuitet som funnits sedan århundrade i Torsby och en önskan att visa att den gamla kyrkan och nya kyrkan hörde ihop. Sändarperspektivet idag med en ny placering av triumfkrucifixet på norra väggen kan vara en önskan att visa på att Kristus stöder evangeliets predikan och visar vägen till framtiden då det är placerat på norra väggen. Då triumfkrucifixet sitter ovanför sakristian kan det symboliskt vara ett sändarperspektiv att ämbetet också stöds. Triumfkrucifixet är mycket välvårdat och med en tydlig placering så att alla i kyrkbänkarna kan se. Det visar en tydlighet att kristusgestalten finns med i kyrkorummet och har en betydelse i denna kyrka. (Se bilaga 2, fig. 3 och fig. 4).

Svenneby g:a kyrkas triumfkrucifix, utanför Strömstad är från 1200-talet. Troligen hängde triumfkrucifixet i triumfbågen till 1698 då triumfbågen revs i samband med utbyggnad och att östra långhusgaveln revs och en trappa till predikstolen byggdes. Triumfkrucifixet är skadat och saknar huvud och armar.⁶⁴

En omfattande restaurering pågår 2015/2016 av hela gamla kyrkan p.g.a. akut rasrisk och det har inte varit möjligt att betrakta triumfkrucifixets placering i kyrkorummet för denna studie. Det man kan se från bild är att Kristusfiguren är tidstypiskt 1200-tal med lång ländklädnad där ena knäskålen är synlig. Det brukar oftast vara den högra knäskålen som är synlig, men i Svenneby är det den vänstra. Benen är parallella och höger fot lagd över den vänstra och genomborrad med en spik. Det finns ingen färg kvar som tyder på blod, men det ser ut som ett sidosår är skuret i träfiguren. Storleken är okänd. Enligt foto så ser det ut som Kristusfiguren har suttit på långvägens södra sida innan renoveringen, ovanför kyrkobänkarna. Triumfkrucifixet satt på fotot uppe på väggen som en "tavla" eller ett föremål på ett museum utan koppling till tidigare symbolik om kyrkorum och placering. En tanke kring sändarperspektivet idag är att det inte finns något kristet sändarbudskap däremot ett perspektiv som visar på en medeltida historia av denna kyrka. Jag har svårighet att tolka sändarperspektivet

⁶⁴ "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)".

och funderar på varför inte riksantikvarieämbetet tagit in detta för restaurering. Troligen har triumfkrucifixet inte hängt i kyrkorummet sedan triumfbågen togs bort i slutet av 1600-talet och det kan vara en orsak till att det inte heller restaurerats som så många andra under 1900-talet. Jag har inte haft möjlighet att kontrollera uppgifter om eventuell restaurering m.m. då dessa uppgifter saknas i bebyggelseregistret. (Se bilaga 2, fig. 5).

4.2. 1300-tals triumfkrucifix i Romelanda kyrka

Romelandas kyrkas triumfkrucifix, är från början av 1300-talet och är skuren i ek och har likheter med nordvästtyskt inflytande och är troligen ett provinsiellt (inhemskt) arbete. Själva korset har en karaktäristisk norsk stil som var vanlig med klöverbladsform som avslutades tvärt med en ribba. Tidigare hade gestalten halvslutna ögon som senare målats igen. Spikar och taggar i törnekronan är också kompletteringar. Stilistiskt så kan man se likheter med detta triumfkrucifix och Öckerö g:a kyrkas, Mariakyrkans triumfkrucifix. Kyrkan renoverades senast 1955 och har genomgått flera renoveringar, om- och tillbyggnader. Troligen togs triumfbågen bort i samband med den stora utbyggnaden 1706 då kyrkan byggdes ut och förlängdes mot öster.⁶⁵

Det är en slående likhet mellan detta triumfkrucifix och Mariakyrkans krucifix. Det som skiljer är själva korset. Kristusgestalten på korset har huvudet starkt lutat ner mot höger axel, ansiktet är lugnt och munnen stängd och skägg och mustasch är påmålade. Ögonen har målats om till att vara slutna. Höftklädet är långt och ena knäskålen syns, den högra. Höger underben är vridet och höger fot ovanpå den vänstra. Spiksåren och sidosåret är målade i rött. Idag är triumfkrucifixet placerat på södra långväggen, bredvid den södra ingången till kyrkan. Enligt uppgift i *Sveriges kyrkor* så var triumfkrucifixet placerat år 1960 på den norra långhusmuren. Idag är krucifixet placerat på den södra långhusväggen och de äldre kyrkobesökarna som varit i kyrkan sedan 1940-talet beskrev vid mitt möte ”vad de minns, så har triumfkrucifixet alltid har varit på samma plats efter renoveringen”, d.v.s. på den södra väggen. Sändarperspektivet visar att placeringen av triumfkrucifixet inte speglar traditionell symbolik utan visar på ett viktigt kristet föremål i kyrkorummet som syns bra, finns med i församlingen och visar på en medeltida länk i en ny tid. Med denna placering av triumfkrucifixet

⁶⁵ *Sveriges Kyrkor*, Inlands södra härad, Romelanda k:a, 382-383; ”Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)”.

som syns av alla som deltar i gudstjänsten, visar ansvariga att detta krucifix och Kristus har betydelse och är viktig för alla gudstjänstbesökare. (Se bilaga 2, fig. 6 och fig.7).

4.3.1400-tals triumfkrucifix i Torslanda kyrka och i Marstrands kyrka

Torslanda kyrkas triumfkrucifix, är från mitten av 1400-talet i trä och målat med imiterad ekfärg och är troligen ett inhemskt arbete och restaurerat 1896. Triumfkrucifixet satt i triumfbågen fram tills den togs bort år 1780 i samband med ombyggnader. I dag hänger triumfkrucifixet i taket och stöder på andra hanbjälken från koret räknat. Denna placering har den haft i alla med säkerhet från 1942 vilket ses på ett fotografi från kyrkans interiör. Total korshöjd är 190 cm och korsarmarnas bredd är 200 cm.⁶⁶

Kristusfiguren är mycket naturtroget skuret i trä. Huvudet lutar åt höger axel, ansiktet är lugnt lidande, har skägg och det ser ut som ögonen har varit halvslutna och munnen något öppen men det är övermålat med färg idag. Huvudet omges av en gloriasköld. Törnekronan på huvudet är utan spikar och törnen. Armarna hänger och bildar en båge utmed korsarmarna och kroppen är mycket mager, revben och senorna syns och är välgjorda. Midjan är mycket smal och indragen. Sidosåret och spiksår är målade som de var blödande. Kroppen och benen är parallella med korsstammen och enbart högra foten är lagd över den vänstra foten. Höftklädet är mycket kort och är just ett höftkläde enbart över höften. Korsets ändrar har fyrklöversymboler och det syns att det varit figurer målade inuti dem som nu är bortskrapade. Likheter finns med Marstrands kyrkas triumfkrucifix. Symboliskt visar sändarperspektivet att vid placeringen av triumfkrucifixet efter renoveringen troligen på 1940-talet så var den medeltida symboliken viktig och känd. Sändarperspektivet idag kan tolkas att man vill gå tillbaka till medeltida rötter utifrån en romansk symbolik med den lidande Kristusgestalten i triumfbågen. Triumfkrucifixet hänger högt under taket och syns inte så bra från alla kyrkbänkar så jag tolkar inte sändarperspektivet som tydligt i kyrkorummet. (Se bilaga 2, fig. 8 och fig.9).

Marstrands kyrkas triumfkrucifix, är troligen från 1400-talets senare del och av ett välgjort nederländskt arbete i polykromerat trä. Krucifixet satt troligen i triumfbågen fram till slutet av 1600-talet början av 1700-talet då ombyggnader gjordes. Det finns beskrivet från 1700-talet att krucifixet hängde vid ”södra sidan av altaret” (1750). Nuvarande placering bakom

⁶⁶ *Sveriges Kyrkor*, Västra Hisingens härad, Torslanda k:a, 50-58; ”Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)”.

altaret mellan öst-fönstren är från 1809 i utrymmet som en gång var reserverat för munkarna. På korsstammen ovanför kristusgestaltens huvud, står det I N R I (*lat. Iesus Nazarensus Rex Iudaeorum som betyder: Jesus från Nasaret, judarnas konung*). Korsändarna är avskurna. Korshöjd är 250 cm och bredd 138 cm. Idag är triumfkrucifixet flankerat av två skulpterade figurer, evangelisten Matteus som "bevingad man" (ängel) till vänster och Johannes Döparen som örn till höger.⁶⁷

Vid första anblicken är kristusgestalten i Marstrand mycket lik kristusgestalten i Torslanda kyrka. Huvudet lutar åt höger, ansiktet är lugnt, ögonen slutna och munnen något svagt öppen. Törnekrona med spikar har troligen satts in vid senare tillfälle. Ansiktet har skägg och håret är inte synligt på höger sida p.g.a. huvudets starka lutning. Det syns att det finns ett sidosår på vänster sida men det finns också ett på höger sida. Det är på höger sida som den röda färgen finns som symboliserar att blodet rinner. Revben och senor syns men är inte så starkt framträdande. Kristusgestalten är mager med indragen midja. Benen är parallella och enbart höger fot är placerad över vänster fot. Kristusgestalten har ett kort höftkläde som täcker höften.

Sändarperspektivet visar att de som placerade triumfkrucifixet kände till den äldre symboliken i kyrkorummet enligt den medeltida romanska placeringen av triumfkrucifixet i öster, på triumfbågen, framför det Allra heligaste i koret. Idag och ända sedan 1809 är triumfkrucifixet placerat där i öster mellan fönstren och bakom altaret som en medeltida altartavla med varsin evangelistsymbol omkring. Sändarperspektivet visar att Kristus är i centrum i Marstrandskyrkan idag och att det finns kontinuitet från den medeltiden i denna kyrka. (Se bilaga 2, fig.10 och fig.11).

4.4.1500-tals triumfkrucifix i Hålda kyrka, Spekeröds kyrka och Foss kyrka

Hålda kyrkas triumfkrucifix, är troligen från 1520-talet och är troligen ett nordtyskt verk och skuret i lövträ. Triumfkrucifixet var placerat i triumfbågen tills omfattande renoveringar 1744-1745 då koret revs och kyrkan byggdes ut åt öster. Före kyrkans restaurering 1950-1951 hängde triumfkrucifixet under den främsta takbjälken, därefter på sin nuvarande placering på

⁶⁷ *Sveriges kyrkor*, Marstrands kyrkor, Marstrands k:a, 132-135; "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)"; Martling, *Tjänst i heligt rum*, 35.

norra långhusväggen, där den hänger ännu idag. Höjden är 66 cm. Korset har tre evangelistsymboler och den övre saknas.⁶⁸

Huvudet på Kristusfiguren är starkt lutande mot den högra axeln. Ansiktet har skägg, håret är fördelat på båda sidorna och ansiktet är lugnt lidande med slutna ögon och halvöppen mun. Armarna är böjda i en båge, midjan starkt markerad och revbensbågen och senor är markerade. På kroppen finns sidosår och spiksår men inget blod som är målat och som strömmar ut ur såren. Benen är parallella och underbenet svagt vinklat så att höger fot ligger över vänster fot. Kort ländklädnad och likheter finns med Spekeröd kyrkas kors och triumfkrucifix från samma tid.

Sändarperspektivet har förändrats i perspektiv mellan före- och efter renoveringen på 1950-talet. Innan renoveringen satt triumfkrucifixet i takbjälken och symboliserade troligen en önskan att visa på tradition och medeltida romansk koppling (jämför med Torslanda kyrka). Efter renovering flyttades triumfkrucifixet till norra väggen på avstånd från predikostolen. Då ”ordet” var i centrum för traditionella schartauanska kyrkoförsamlingar var det troligen så att man inte ville ta fokus från det. Placeringen tyder på en medveten placering och samtidigt att man vill visa på tradition och lång kontinuitet från en lång tid som medeltida kyrka. Krucifixet syns mycket tydligt från kyrkbänkarna och är det enda föremål som finns på långväggarna och det utstrålar ett sändarperspektiv om att Kristus är viktig i denna kyrka och församling. (Se bilaga 2, fig.12 och fig.13).

Spekeröds kyrkas triumfkrucifix, är från omkring 1500-talet och är ett provinsialt eller norskt inhemskt arbete med influenser från Lübeck. Triumfbågen togs troligen bort vid en stor ombyggnad 1734-1745 då kor och långhus förändrades. Triumfkrucifixet renoverades 1926.⁶⁹

Detta är ett litet annorlunda triumfkrucifix på så sätt att ögonen är öppna och munnen något litet öppen. Huvudets lutning är mycket svag, håret långt på vardera sidan och skägg. Armarna är böjda av sin tyngd i en svag båge, benen parallella och högra foten vriden ovanpå den vänstra som också är böjd mot höger och kort höftkläde. Sidosår och spiksår finns, däremot

⁶⁸ *Sveriges Kyrkor*, Inlands nordre härad, Hålda k:a, 3-19; ”Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)”.

⁶⁹ ”Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)”; ”Bohusläns museum, DigitaltMuseum”; ”Spekeröds kyrka, Kyrkorådet i Spekeröds församling, skrift odaterad”.

finns ingen större målad blodmängd. Triumfkrucifixet har likheter med Hålda kyrkas triumfkrucifix och själva korset är försett med evangelistsymbolerna. Symbolen underst är troligen Matteus som bevingad människa, till höger om Kristusgestalten, Markus som symboliseras av lejonet och till vänster, Lukas som symboliseras av oxen. Ovanför Kristusgestalten borde kanske Johannes finnas som symboliseras av örnen men det ser mer ut som ett rådjur och ingen örn. Det skulle kunna vara en symbol för något annat t.ex. lammet som symbol för Jesus. Triumfkrucifixets placering i kyrkorummet är på den södra väggen, nära altarringen och nära högerfönstret av de två östliga fönstren. Utifrån sändarperspektivet visar triumfkrucifixet placering att det har en central plats nära österfönstren och nära koret. Placeringen syns tydligt direkt vid inpassering vid båda ingångarna till kyrkorummet från norr respektive från väster. Sändarperspektivet visar att Kristus är viktig och central i denna medeltida kyrka och närvarande i sakramenten. (Se bilaga 2, fig.14 och fig.15).

Foss kyrkas triumfkrucifix, i Munkedal är från 1500-talet. I kyrkan finns en replika (kopia), då originalet finns bevarat på Göteborgs museum. Triumfbågen togs bort i samband med omfattande utbyggnad åren 1734-1735.⁷⁰

Triumfkrucifixet har en Kristusgestalt som uttrycker stor smärta och som är placerad på södra väggen nära dopfunten. Munnen är öppen som i ett rop, ansiktet lutar starkt åt höger och ligger mot axeln så att nacken inte syns. Håret är långt och fördelat på båda sidor och kroppen är naturligt gjord med markerad midja, markerad revbensbåge och senor på armarna. Benen är parallella och höger fot ligger ovanför den vänstra. Det finns sidosår och spiksår men inget flödande blod. Kort höftklädnad som är detaljerat draperad och omsluter båda låren. Själva korset är mycket detaljerat och fyllt med bladornament utmed sidorna. Evangelistsymbolerna är Matteus som bevingad människa överst, Johannes som en örn under krucifixet, vänstra symbolen är Marcus som symboliseras av lejonet och till höger Lukas som visas som oxen.

En församlingsbo berättade för mig vid mitt besök att triumfkrucifixet hade flyttas från sin nuvarande placering p.g.a. att man fått ett textilkonstverk som föreställde "livets vatten". Detta konsthantverk hade satts upp bredvid dopfunten år 1983 på triumfkrucifixet plats. Krucifixet

⁷⁰ "Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregister (BeBR)"; "Bohusläns museum, DigitaltMuseum"; "Foss kyrka, Svenska kyrkan Munkedals pastorat", odaterat informationsblad.

hade man då flyttat till södra långväggen. Efter ett antal år igen hade de bytt plats då församlingen ville ha triumfkrucifixet tillbaka på sin centrala gamla plats. Utifrån sändarperspektivet kan man tolka att triumfkrucifixet troligen inte hade så stor symbolisk betydelse från kyrkans ämbetsmän som flyttade det däremot att det fanns ett viktigt mottagarperspektiv som församlingen ville ha kvar i centrum med en Kristusgestalt som var synlig och närvarande vid dopet. (Se bilaga 2, fig.16 och fig.17).

5. Diskussion

Resultat från den historiska utvecklingen som analyserats och redogjorts för i tidigare kapitel visar tydligt att det skett en utveckling av triumfkrucifixet under medeltiden. Denna utveckling har skett i ett samspel med den omgivning och kontext som fanns i Västeuropa och Skandinavien under medeltiden. Från tidigt 1100-tal är det den segrande Jesus i fokus som skildras levande och svävande framför korset. Under slutet av 1100-talet blir bilden alltmer lidande och Jesus framställs död på korset. På 1200-talet utvecklas också kristusgestalten till att efterlikna det lidande idealet från bl.a. Franciscus av Assisi. Det går tydligt att se att de tre bohuslänska triumfkrucifixen från Mariakyrkan på Öckerö, Torsby kyrka och Svenneby g:a kyrka följer denna beskrivning. Under 1300-talet blir gotiska idealet alltmer utbrett och gestalten på korset blir mer realistisk och ännu mer lidande. Kroppen är smärtfylld och har kramp och nu målas också mycket blod från sidosåret och spiksåren. I identifieringen från konvetenskapliga och kyrkovetenskapliga området har triumfkrucifixet i Romelanda kyrka daterats till 1300-talet. Utifrån den analys och redogörelse om tidsepoker och dessutom den stor likhet med Mariakyrkans triumfkrucifix så ser dock detta ut att vara från 1200-talet istället. Detta eftersom gestalten står lugnt, har lång klädnad och visar sin högra knäskål. Kristusgestalten är mycket enkelt huggen i trä. I denna studie har det inte varit möjligt för mig att p.g.a. tidsaspekt att undersöka argumentet för tidsangivelsen 1300-talet enligt *Sveriges kyrkor*. Innan jag ifrågasätter denna tidsangivelse så vill jag gärna undersöka orsaken till dateringen av 1300-talet men också lyfta denna reflektion här. *Det kan mycket väl vara så att triumfkrucifixet fått en felaktig tidsangivelse som levt kvar.*

Under 1400-talet utvecklas kristusgestalten till att bli mer och mer människolik och kroppen är fortfarande smärtfylld men ansiktet blir lugnare. Kroppen följer mer korsstammen och armarna hänger i en båge och ofta är höftklädet nu kort och benen parallella. Här ser vi stora likheter med utvecklingen av triumfkrucifixen i Torslanda kyrka och Marstrands kyrka. Dessa krucifix överensstämmer helt med 1400-talet karaktäristiska krucifix. På 1500-talet så sker en riktigt stor utveckling på konstens område och konstnären själv kan påverka på annat sätt än tidigare. Nu kan krucifixen vara en blandning av flera olika stilar. Ofta är armarna kvar i en båge och kroppen mycket noggrant gjord. Kroppen är parallell med korsstammen, ansiktet kan vara i stort lidande och munnen kan vara något öppen som i ett skrik. De tre triumfkrucifixen från Hålda kyrka, Spekeröds kyrka och Foss kyrka följer i stor den tidstypiska utvecklingen.

Under 1100-talet tills mitten av 1400-talet har kyrkan ”monopol” på innehåller i konsten. Från början var detta ett sätt att symboliskt förmedla kunskap, tankar, tro, både i religiöst syfte men också utifrån en utbildningstanke. Från 1400-talet luckrades detta upp och i början 1500-talet var det reformationen i Bohuslän. Triumfkrucifixen var kvar och troligast var att de efter reformationen oftast såg som en påminnelse om Jesu försoningsdöd och nåd. Troligen har triumfkrucifixen fått sitta kvar på triumfbågen tills det blev dags att renovera och bygga ut kyrkan. Det är mycket möjligt att flera av krucifixen därefter legat på kyrkvinden för att senare tas fram under i samband med 1800-och 1900-talets utbyggnader och renoveringar. Det har inte framkommit något som ger svaret på det men det är en tanke jag fick i samband med att jag såg hur välbevarade dessa triumfkrucifix var. För att diskutera denna diskontinuitet kontaktade jag stiftsantikvarie i Skara Stift (”mejl till författaren 19 maj, 2016 från Inga Kajsa Christensson”), som bekräftade att de katolska symbolerna, som bl.a. triumfkrucifixen plockades ner och gömdes på vindar och vissa av dem eldades upp. Huvudfrågan i studien har därmed besvarats: Hur har övergripande utvecklingen skett och förändrats med de bohuslänska triumfkrucifixen under århundradena mellan 1100-talet till 1500-talet?

I analysen kom det fram att det symboliska sändar- och mottagareperspektivet har förändrats flera gånger under århundrades lopp. Genom teoretisk utgångspunkt från material turn kan utvecklingen ses som olika ”tolkningslager” i de bohuslänska triumfkrucifixen från 1100-talet fram till vår tid på 2000-talet. Dessa ”tolkningslager” utgår från den kontext och de ”trender” som ses under århundradenas lopp. Det *första* ”tolkningslagret” ses från 1100-talet till mitten 1600-talet, då triumfkrucifixen fanns kvar i triumfbågen i kyrkorna. Sändarperspektivet var det som rådde när krucifixen tillverkades och sattes upp och symboliserade Kristus lidande i olika grad. Symboliken var tydlig med Kristus i öster som kommer åter. För att spegla sin tid förstärktes lidandet ytterligare med bl.a. påverkan av färg för att visa hur blodet rann och sågningar i krucifixet för att förstärka huvudets böjning och benets placering etc. Skulptörerna fick större frihet från mitten av 1400-talet och kunde då skapa mer utifrån sina egna ideal vilket många gånger förstärkte budskapet om lidande. Det *andra* ”tolkningslagret” kan ses från 1700/1800-talet till mitten av 1900-talet då många kyrkor byggdes ut, triumfbågarna togs bort och inventarier från katolsk tid, togs bort. Intresset för symbolik försvann och medeltida föremål uteslöts oftast från kyrkorummet. Sändarperspektivet visade att tidigare symbolik var ointressant och man tappade troligen också kunskap om detta område. Ett *tredje* tolkningslager kan ses från mitten 1900-talet fram tills idag på 2000-talet då ett förnyat intresse för de medeltida symbolerna

väcktes och kyrkorna restaurerades upp och byggdes om. I några kyrkor försökte att behålla den gamla symboliken efter ombyggnaderna genom att placera triumfkrucifixet så medeltida som möjligt som i t.ex. Torslanda kyrka. I andra kyrkor hittade man nya placeringar. Mottagarperspektivet ingick inte i denna studie men var ändå möjligt för mig att "tolka" från Foss kyrka i denna studie då det berättades för mig om flytten av krucifixet. Här ville kyrkobesökande församlingen förändra en omplacering och få tillbaka triumfkrucifixet och Kristusgestalten synlig och närvarande vid dopfunten vilket är ett exempel på ett mottagarperspektiv. Med detta besvaras delfrågan: På vilket sätt har eventuella förändringar kring triumfkrucifixen symbolik haft konsekvenser och påverkan på sändarperspektivet under tidsperioden och fram till idag?

Kan vi symboliskt tolka triumfkrucifixen idag eller blir det blir enbart en anakronistisk tolkning? Vi kan inte idag veta hur triumfkrucifixen upplevdes för den enskilde fromhetsutövaren förr under medeltiden i de bohuslänska kyrkorna. Däremot kan vi mycket väl idag betrakta och tolka det symboliska sändarperspektivet då och nu och vi kan också tolka ett mottagarperspektiv för oss idag i kyrkorummet.

Med kunskap om kristen symbolik och symbolspråket med triumfkrucifixens utseende och placering i kyrkorummet kan vi idag göra intressanta tolkningar om budskapet utifrån ett sändarperspektiv under århundradens lopp. Så svaret på denna delfråga blir: ja vi kan försöka tolka triumfkrucifixen idag för vår tid. För att göra det för vår egen tid så behöver vi hitta metoder som material turn för det och använda dem i vår kontext, i vår tid och på vårt sätt.

Min analys har visat att triumfkrucifixen idag kan vara viktiga föremål i kyrkorummet som bär på kontinuitet från kyrkans tidiga medeltid fram till idag och vidare in i framtiden. Utifrån kunskap om symbolspråk kan vi också förmedla något med triumfkrucifixet i kyrkorummet. Vilket symbolspråk vill vi från 2000-talet förmedla till kommande generationer i framtida kyrkorum?

6. Slutsats

Syftet med denna studie var att med utgångspunkt av triumfkrucifixens skiftande teologiska innebörd genom historien förstå de bohuslänska triumfkrucifixens symbolik både ur ett sändar- och ett mottagarperspektiv. Som resultat av detta arbete fanns också en önskan att kunna bidra med ökad kunskap för området triumfkrucifix som sådant oavsett kyrkornas placering och betraktarens akademiska område då flera discipliner berörs som bl.a. religionsvetenskap, konstvetenskap, kyrkovetenskap, byggnadskonst, teologi och antropologi.

Slutsatsen är att resultat, analys och diskussion visar att frågeställningarna kan besvaras och i uppsatsen beskrivs den utveckling som skett under århundrades lopp av de medeltida triumfkrucifixen såväl i Västeuropa, Skandinavien som i Bohuslän. En mycket viktig slutsats i min tolkning av resultatet av studien är att historien ”talar” till oss med symboler och symbolspråk. Med en tydlig metod och en tydlig teori som i detta fall material turn kan man ta till sig detta . Min bedömning är att vill vi förstå tidigare historia så underlättar det om vi lär oss det symbolspråk som fanns i den kontext och i den tid kring det som vi vill studera. Att lära sig ett symbolspråk är som att lära sig ett nytt språk. Det tar tid och det är svårt men det är mödan värt då nya ”världar” öppnar sig och ny kunskap blir resultatet!

7. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetet. ”Bebyggelseregistret (BeBR).” sökning februari till maj 2016.

<http://www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret/>

Riksantikvarieämbetet. ”Samla.” sökning februari till maj 2016.

<http://samla.raa.se/>

Bohusläns museum. ”DigitaltMuseum.” Sökning februari till maj 2016.

<http://digitaltmuseum.se/>

Tryckta källor och litteratur

Andersson, Aron. *Kristusbilden i Danderyd och de Uppländska triumfkrucifixen*. Stockholm: Kungliga Vitterhets historie och antikvitetsakademien, 1958.

Anderberg, Adolf. *Studier öfver Skånska triumfkrucifix*. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri, 1915.

Florén, A. och Ågren, H. *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Granlund John, editor. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid: från vikingatid till reformationstid*. Malmö: Allhems förlag, 1974.

Gustafsson Gösta, *Historien om Öckerö gamla och nya kyrka*, (Öckerö: Församlingsskriftserie, 2004).

Hazard, Sonia. ”The material turn in the study of religion.” *Religion and Society: Advances in research* 4 (2013): 58-59. sökning 3 mars 2016, doi:10.3167/arrs.2013.040104.

Lena Liepe, ”On the connection between medieval wooden sculpture”, i *Liturgy and the arts in the middle ages, studies in honour of C.Clifford Flanigan* editor Eva Louice Lillie och Nils Holger Petersen (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 1996), 221-249.

Martling, Carl Henrik. *Tjänst i heligt rum. Handbok för kyrkvårdar*. Stockholm: Verbum Förlag AB, 1975.

- Martling, Carl Henrik. *Den talande tystnaden: om kyrkans symbolspråk*. Skellefteå: Artos & Norma Bokförlag, 2004.
- Mellgren, Maria. *Kyrkor i Göteborgs stift. Rapport över kyrkobyggnadsinventering och karaktärisering 2001-2007*. Göteborgs Skrifs skriftserie 2009:1.
- Norwich, John Julius. editerare. *Byggnadskonst. Världens arkitektur genom tiderna*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1976.
- Olofsson, Kerstin. *Torsby kyrka*. Torsby: Torsby församling Svenska kyrkan, 1998.
- Petersson, Bodil, och Emgård Charlotta. *Kyrkor i Göteborg*. Göteborg: Svenska kyrkan i Göteborg, 2007.
- Riksantikvarieämbetet et al. "Konsthistoriskt inventarium, Västra Hisingens härad". i *Sveriges kyrkor*, volym 57. Stockholm: 1944.
- Riksantikvarieämbetet et al. "Konsthistoriskt inventarium, Inlands Nordre härad södra delen". i *Sveriges kyrkor*, volym 95. Stockholm: 1962.
- Riksantikvarieämbetet et al. "Konsthistoriskt inventarium, Inlands Södra härad sydvästra delen." i *Sveriges kyrkor*, volym 104. Stockholm: 1965.
- Riksantikvarieämbetet et al. "Konsthistoriskt inventarium, Kyrkorna i Ytterby, Karleby, Romelanda." i *Sveriges kyrkor*, volym 112. Stockholm: 1967.
- Riksantikvarieämbetet et al. "Konsthistoriskt inventarium, Kyrkorna i Marstrand." i *Sveriges kyrkor*, volym 154. Stockholm: 1973.
- Ross, Ellen, M. *The grief of God, images of the suffering Jesus in late medieval England*. Oxford och New York: Oxford University Press, 1997.
- Svenska kyrkan et al, *Våra kyrkor*. Västervik: Klarkullens förlag AB, 1990.
- Tångeberg, Peter. "Måleri på romansk träskulptur" i *Den Ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson*. editor Hans-Åke et al. (Stockholm: Statens historiska Museum, 1984), 301-314, 350.

Bilaga 1, Sammanställning kyrkor och triumfkrucifix i Bohuslän

Kyrka	Byggt ca, år	Inventering BeBR	Triumfkrucifix ca, år	Storlek höjd och bredd	Placering i kyrkorum	Kommentarer	Senast restaurering av triumfkrucifix	Triumfbåge borttagen, år	Källa som benämner triumfkrucifix i kyrkan	Kyrkan Helgad åt
01 Öckerö g:a kyrka, Mariakyrkan	1100/1200		1200-tal (tidigare)	höjd 100, bredd 70	Norra sidan ovanför predikstolen	Norskt/engelskt arbete		1781	Inte med i BeBR, Sveriges kyrkor,	Jungfru Maria
02 Torslanda kyrka	1100	1998	1400-tal (mitten)	190 h/ 200 b	I taket ovanför hanbjälk 2.	Inhemskt arbete	1988/2002	1780	BeBR, Sveriges kyrkor,	Trefaldighet
03 Torsby (nya) kyrka	1200 g:a kyrkan, nu ruin		1200-tal		Ovanför sakristian N väggen	Engelskt arbete. Hade ursprungligen en ring runtom krucifixet. Triumfkrucifix överfört från g:a till nya kyrkan.		1851	BeBR, Sveriges kyrkor,	
04 Lycke (nya) kyrka	Medeltid	1999	Triumfkrucifix från 1600-talet. Medeltida kyrka riven 1826.	utgår pga av avgränsning	Utgår pga av avgränsning	Efter analys, inte medeltida krucifix. Krucifix härrör från 1600-talet och har flyttats från g:a kyrkan till nya kyrkan.	1904		EJ BeBR, Sveriges Kyrkor	
05 Marstrands kyrka	1200/1300	2003	1400-tal (senare del)	250 korsh/138 h	Bakom altaret i öster	Troligen nederländskt arbete.	1961	1800-tal	BeBR, Sveriges kyrkor,	Jungfru Maria
06 Hålda kyrka	1100	2003	1520-tal	höjd 66	Norra väggen	Nordtyskt arbete		1744/45	BeBR, Sveriges kyrkor,	Sankta Maria
07 Solberga kyrka	1100/1200	2003	Triumfkrucifix från 1700-tal. Utgår ur undersökningen.			Efter analys, visar inte medeltida krucifix. Krucifix härrör från 1700-talet. Utgår ur undersökningen.			I BeBR (enbart krucifix med kors), Sveriges kyrkor	
08 Romelanda kyrka	1100-talets mitt	1996	1300-tal			Nortyskt eller provinsieilt arbete. Förändrat utseende i samband med ommålning. Liknar Öckerös triumfkrucifix.		1706	BeBR, Sveriges kyrkor,	Jungfru Maria

09 Spekeröds kyrka	1200	2004	1500-tal			Norskt arbete, eller provinisiellt (inspirerat från Lübeck).		1734/35	BeBR, Bohusläns museum (Digitalt museum)	Sankt Bartolomeus
10 Foss kyrka	1100	2003	1500-tal			Kopia. Original finns på Gbg Historiska Museum.	Original på Gbg museum	1733/34	Ej i BeBR, Bohusläns Museum (Digitalt museum)	Johannes Döparen
11 Bärkendals kyrka	1100	1999	Utgår pga inget triumf-krucifix		utgår pga ej triumfkrucifix	Efter analys inget medeltida triumfkrucifix utan visar sig vara processionskrucifix från 1200-talet.		1725	Ej i BeBR (beskrivs där som krucifix), Svenska kyrkans beskrivning (processionskrucifix).	
12 Svenneby g:a kyrka	1100	2003	1200-tal	Storlek okänd. Besök på plats utgår p.g.a. pågående restaurering av kyrkan.	okänt då restaurering av kyrkan pågår 2015/2016	Ombyggnad pågår av Svenneby g:a kyrka. Kristus från triumfkrucifix trasigt, saknar huvud och armar.	Ej restaurerat i närtid, saknar armar och huvud.	1698	BeBR,	
13 Kville (nya) kyrka	kyrkan från äldre medeltid riven 1864	1999	Utgår pga inget triumf-krucifix		utgår pga ej triumfkrucifix	Efter analys inget triumfkrucifix. Beskrivning i BeBR som altarkrucifix.		okänt, ursprunglig kyrka riven	EJ i BeBR (beskrivs där som altarkrucifix).	
14 Näsinge (nya) kyrka	Gamla Näsinge kyrka från medeltid	1999	Medeltida kyrka riven ca.1860-tal. Nu Näsinge g:a kyrkoruin. Smidad träskulptur "Smärtornas man" (1400/1500-tal) överförd till nya kyrkan			Efter analys inget triumfkrucifix. Beskrivning i BeBR Smärtoman och beskrivs från Bohusläns museum som snidad träskulptur från 1500-talet). Utgår i undersökningen.		Ursprunglig kyrka riven.	I BeBR (enbart beskriven som smärtoman från 1400-talet). Bohusläns museum (Digitalt museum, beskriver snidad träskulptur från 1500-talet kallad, "Smärtornas man").	
00 Triumfbåge i Bokenäs g:a kyrka	1100-talet					Triumfbåge original bevarad sedan medeltiden.				

Bilaga 2, Triumfkrucifix i bohuslänska kyrkor

1200-tal: Mariakyrkan, Öckerö g:a kyrka

Fig.1. Mariakyrkan, Öckerö. Amanda Öberg, 2016.

Fig. 2. Mariakyrkan, Öckerö. Amanda Öberg, 2016.

1200-tal: Torsby kyrka, Kungälv

Fig. 3. Torsby kyrka. Amanda Öberg, 2016.

Fig. 4. Torsby kyrka. Amanda Öberg, 2016.

1200-tal: Svenneby g:a kyrka

Fig. 5. Svenneby g:a kyrka. Bohusläns museum, Digitalt Museum 2016.

1300-tal: Romelanda kyrka

Fig. 6. Romelanda kyrka. Diana Olausson Öberg, 2016.

Fig. 7. Romelanda kyrka. Diana Olausson Öberg, 2016.

1400-tal: Torslanda kyrka

Fig. 8. Torslanda kyrka. Diana Olausson Öberg 2016.

Fig. 9. Torslanda kyrka. Diana Olausson Öberg 2016.

1400-tal: Marstrands kyrka

Fig. 10. Marstrands kyrka. Amanda Öberg, 2016.

Fig. 11. Marstrands kyrka. Amanda Öberg, 2016.

1500-tal: Håлта kyrka

Fig. 12. Håлта kyrka. Diana Olausson Öberg 2016.

Fig. 13. Håлта kyrka. Diana Olausson Öberg 2016.

1500-tal: Spekeröds kyrka

Fig. 14. Spekeröds kyrka. Diana Olausson Öberg 2016.

Fig. 15. Spekeröds kyrka. Diana Olausson Öberg 2016 .

1500-tal: Foss kyrka

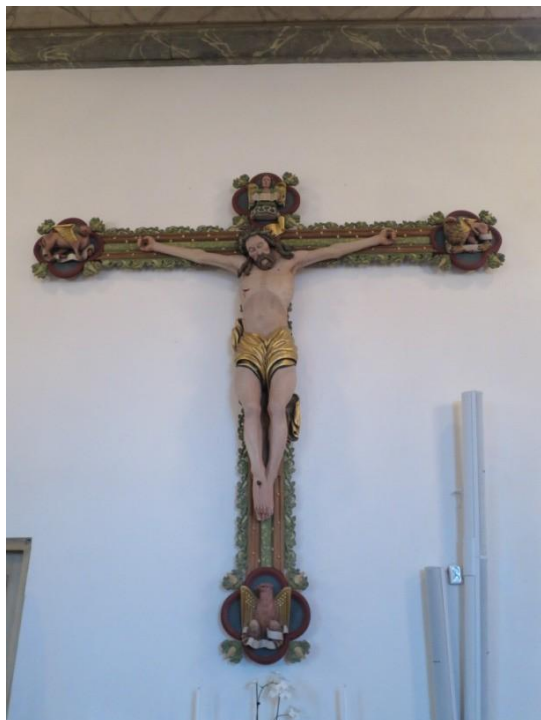

Fig. 16. Foss kyrka. Diana Olausson Öberg 2016.

Fig 17. Foss kyrka. Diana Olausson Öberg 2016.

Triumfbåge 1100-tal, Bokenäs g:a kyrka

Fig. 18. Bokenäs g:a kyrka. Hans Nilsson, Bohusläns Museum, Digitalt Museum 2016.